

שלושה דברים צריך אדם לאמור בתוך ביתו ערב שבת

דוד אימבר

הקדמה

שלושה דברים צריך אדם לאמור בתוך ביתו ערב שבת עם חשכה: עשרתם? ערבתם? הדליקו את הנר! ספק חשכה, ספק אינה חשכה – אין מעשרין את הודאי, ואין מטבילין את הכלים ואין מדליקין את הנרות; אבל מעשרין את הדמאי, ומערבין וטומנין את החמין.¹

פירוש, שלא יאמר אותם קודם לזמן זה שמא ישכחו אותן בני הבית ולא יועיל מאמרו, באמרם תמיד עדיין יש שהות ביום ומתוך כך יבואו לפשיעה וישכחו מעשותן. "עשרתם" פירוש – עשרתם פירותיכם לצורך סעודת שבת... "ערבתם", פירוש – ערובי חצרות ותחומין. והני תרי שייכי לממרינהו בלשון שאלה [=ושני אלו שייך לאמרם בלשון שאלה] דשמא כבר עשאום, אבל בנר לא שייך למשאל דהא קא חזי אי אדליקו אי לא [=אבל בנר לא שייך לשאול שהרי רואה אם הדליקו או לא] ולפיכך אומר להם בלשון ציווי הדליקו את הנר.²

המשנה מדברת על זמן קצר לפני החשכה (עדיין יש מספיק אור כך שעוד לא "ספק חשכה") שבו צריך אדם לומר שלושה דברים שעדיין יש סיפק בידו לתקן לפני כניסת השבת:

- עשרתם? – דהיינו, אם לא עדיין יש זמן לעשר. שכן בהמשך המשנה, בזמן שהוא ספק חשכה כבר אי אפשר לעשר אלא פירות שהם דמאי, דהיינו ספק מעושרים.
- ערבתם? – דהיינו עירובי תחומין וחצרות, אבל בזמן שהוא ספק חשכה מותר רק ערובי חצרות.
- הדליקו את הנר – זאת-אומרת הכניסו את השבת.

נראה לי לומר שדברים אלו הם בבחינת "אבות משפחה". עשרתם? – זאת-אומרת האם הכנתם את צרכי השבת שבתוך הבית. ערבתם? – האם הכנתם את צרכי השבת שמחוץ לבית. ואז "הדליקו את הנר" – הכניסו את השבת.

במאמר זה אנסה להביא דוגמאות לשלושה דברים אלו המתאימות לימינו.

1. שבת פרק ב' משנה ז'.

2. הכל בו סימן לו עמ' קמה. ספר הלכות שלא נודע מי מחברו ונראה שהוא גם מחברו של הספר "אורחות חיים".

עשרתם?

כיביתם/ניתקתם את האור במקרר?

אחד הדברים שיש לדאוג לו בערב שבת הוא כיבוי האור במקרר. הרב אריאל, בשו"ת "באהלה של תורה" חלק אורח חיים, מביא שאלה על אדם שכל יום שישי היה אחראי לכבות את האור במקרר ושכח, ובאמצע תפילת ערבית נזכר שלא כיבה את האור, האם עליו לחזור מיד באמצע התפילה לביתו על-מנת למנוע מאשתו לפתוח את המקרר? הרב פוסק שלמרות שיש במקרה כזה ספק גדול שהאישה תעבור בכך על איסור, שהרי האשה תפתח את המקרר בידיעה שהאור כבוי, בכל זאת עליו לעזוב את התפילה ולחזור לביתו.

על-מנת שלא תקרה תקלה כזו, יש רבים המסובבים את הנורה כך שלא תידלק גם בשאר ימי השבוע. אלא שבמקרים רבים אין הדבר מספיק. במקרים אלו (בדרך כלל מקררי no-frost), המפסק של האור גם גורם לכיבוי המנוע עם פתיחת המקרר. אמנם לשיטת רוב הפוסקים הדלקת אור היא מדאורייתא – "לא תבערו אש", ואילו הפעלה/כיבוי מנוע הוא מדרבנן (לשיטת החזון איש שניהם מדאורייתא מדין בונה), אך העובדה שכיבה את המנורה גורמת לו לחשוב שאין יותר בעיה בפתיחת המקרר ובכך נוצרת תקלה שראוי לתת עליה את הדעת (ברור שבמקרים כאלה במצב שהמנורה נותקה, יהיה מותר לפתוח את המקרר כשהמנוע "במנוחה"). הסיבה שאין מנתקים את הכפתור כל השבוע, כפי שעושים בערב שבת, היא שהדבר מקצר את חיי המנוע הפועל ביתר מאמץ בזמן פתיחתו.

במקרה שפתחו את המקרר והתברר שהאור דולק, כותב הרב נויבירט בשמירת שבת כהלכתה: שיש לשאול שאלת רב, ומוסיף בהערה שיש לדון בעניין שכן עצם הכיבוי הוא מלאכה שאין צריך לגופה ואינה אלא דרבנן, ואם יסגור כלאחר יד זה יהיה רבנן על רבנן, ואם אדם שאינו אהובו יסגור את המקרר זה קולא נוספת.

במקרה ונזכר כי לא ניתק את האור במקרר, מציע ה"מנוחת אהבה"³ שבזמן שהמנוע אינו פועל, יוציא בשינוי את התקע של המקרר, ולא יחזירו עד מוצאי שבת, ואז יוכל לפתוח את המקרר ולהוציא ממנו מה שצריך. (נראה לי מדברים אלו, שאם שכח לחבר את המתקן המכבה את האור בערב שבת ויכול לחברו בשינוי מבלי שהאור יידלק, יהיה מותר לעשות זאת. (הדבר אפשרי אצלי במקרר).⁴)

3. פרק י' סעיף טז.

4. ספר מנוחת אהבה למשה לוי בבני ברק שנת תשנ"א.

5. ראיתי לכך התיחסות של הרב אליעזר אלטשולר באתר <http://www.kipa.co.il/ask/show.asp?id=81875>.

כיביתם את הבוילר?

גם נושא זה אינו פשוט. ראיתי שכמעט כל הפוסקים סוברים (ראו למשל בשו"ת "שאלת שלמה" לרב אבינר), שאין זה מספיק לכבות את הבוילר בערב שבת, אלא צריך גם להוציא כשליש דוד, או דלי של מים חמים לפני שבת כיוון שאחרת המים הקרים שנכנסים יגעו במים החמים ויתחממו, וזה ממש "תולדת האור" (האש) האסורה מהתורה. נראה שדרישה זו אינה בעייתית שכן רוב האנשים מתקלחים לכבוד שבת ובודאי שיוצאים מהדוד מספיק מים חמים כך שהמים הקרים החדשים, שנכנסים בערב שבת, יחצצו בין המים הקרים שיכנסו בשבת לבין המים החמים הנמצאים בתוך הדוד.⁶ (גם "התקלחתם?" יכול להיות כותרת, ראה בהמשך).

עדיין קיימת בימינו בעיה נוספת של דוד השמש. אמנם כמה פוסקים, כמו הרב עובדיה יוסף בשו"ת "יביע אומר" ח"ד סי' לו והרב אליעזר ולדינברג בשו"ת "ציץ אליעזר" ח"א סי' יט, מתירים שימוש במים שחוממו בדוד שמש⁷, וכך גם כתוב במהדורה הראשונה של שמירת שבת כהלכתה:
מותר להוציא מים חמים מדוד-שמש, גם אם המים נתחממו בו בשבת, ואפילו אם נכנסים במקומם מים קרים ומתחממים על ידי החמים.⁸

אלא שבמהדורה השנייה, המתוקנת, של הספר (פ"א סעיף מ"ה), בשם הרב אויערבך, סייג את הדבר בתנאי שהברז של המים הקרים לדוד יהיה סגור (דבר שברוב הבתים אינו אפשרי משתי סיבות: א. מעשית – שכן הברז נמצא על הגג, ב. הדבר לא יפתור את הבעיה שכן המים לא יצאו כלל מהברז אלא אם כן הדוד נמצא במקום מאד גבוה ואז עלול להיגרם נזק לדוד, בגלל שייוצר ואקום שיגרום לדוד להתכווץ). הסיבה לתנאי זה הוא משום שהמים הקרים הנכנסים יתחממו מהמים שנמצאים בדוד זה לשיטתם "תולדת חמה" האסורה מדרבנן.⁹

(שמעתי מהרב רא"ם הכהן ראש ישיבת עתניאל כי דוד שמש אסור מדאורייתא, שכן הסיבה שהתירו בישול בחמה משום שאין דרכו לבשל בחמה, אבל כאן בדוד שמש, שהוא כלי שכל מהותו הוא חימום בחמה, זה בדיוק כמו חימום באש ויהיה אסור מדאורייתא. בסברה זו משתמש הרב פיינשטיין לאסור בישול במיקרוגל בשבת (כשמתעלמים מכל בעיית החשמל)).

הרב אליעזר מלמד מסכם את הדיון כך:

ומאחר שזהו ספק באיסור של חכמים, וכידוע ספיקא דרבנן לקולא, יכול אדם להקל ולהשתמש

6. בשמירת שבת כהלכתה פרק א' סימן לט מביא בהערה קט"ו בשו"ת "חלקת יעקב" ח"א סי' עח ס"ק ז ו-ט הסתפק בכך ונטה להחמיר ולאסור.
7. וראו גם מאמרו של הרב כתיאל טחורש "בצומת התורה והמדינה" כרך ג המתיר שימוש במים שחוממו בדוד שמש.
8. פרק א סעיף כט.
9. אלא שבהערה בספר הראשון כתב ששמע מפי גדול אחד (כנראה הרב עובדיה), שטעם הגזירה שאסרו תולדת חמה בגלל תולדת האור (האש) הוא בדברים שאפשר לחשוב שנתחממו באש, אבל בדוד שמש הרי הוא מיוחד לחימום בשמש ולא יבואו לטעות. ומביא שם דיון שלם להוכיח דברים אלו. כנראה שבהוצאה השניה חזר בו מכל האמור שם.

בשבת במים חמים מדוד שמש, **והמחמיר על עצמו תבוא עליו ברכה**, אבל לא יחמיר ברחיצת תינוקות.

לעומת זאת הרב עובדיה מסיים את תשובתו "וכוח דהיתרא עדיף".

לדעת האוסרים ישנה בעיה נוספת. עד לא מזמן כשהייתה הפרדה בין הברז של המים החמים לזה של הקרים והיה אפשר, למי שיש לו דוד שמש, להשתמש רק במים הקרים הדבר היה פשוט. אבל בימינו שהברז הוא אחד וההפרדה בין המים החמים לקרים נעשית על-ידי סיבוב הברז לכיוון הנכון, יש חשש שלא ישגיח ויפתח את הברז כמו שהוא. (לא ראיתי מי שמתייחס לברזים החדשים).¹⁰

ישנה דרך נוספת לחימום מים על-ידי ההסקה המופעלת בסולר או בגז. כמובן שגם את ההסקה יש לכבות בערב שבת אם רוצים להשתמש במים, וגם כאן יש להוציא מספיק מים לפני השבת. במקרה של הסקה המופעלת בגז ושכח לכבות אותה לפני השבת, יש חשש שבזמן שיוציא מים מהברז, במקרים רבים יגרום להסקה להידלק ויעבור על איסור מבעיה.¹¹

העברתם את המיחם למצב שבת?

במיחמים של ימינו שהם גם מרתיחים את המים, חייבים לפני שבת להעביר את המיחם למצב שבת למרות שמבחינה הלכתית אין איסור להשתמש במים לאחר שרתחו גם אם השאיר במצב רתיחה, כפי שכותב במנוחת אהבה חלק ב' פ"י כז:

ודבר לח וצלול שחממוהו בערב שבת עד שהיד סולדת בו וחזר והצטנן, אם ידוע שכל שמוסיפים לחממו חימומו גורע טעמו ומצטמק ורע לו, כגון מים (כך מבואר בברייתא בשבת לח). או קפה מבושל עם מים שרתחו בערב וחזרו והצטננו, יש אומרים שאין בהם כבר איסור בישול ודינם כדבר יבש שהתבשל כל צרכו מערב שבת, שמותר לחממו כנגד האש בשבת... ובמקום צורך אפשר לסמוך עליהם. ואחינו האשכנזים נוהגים להקל לחמם בשבת כל דבר לח וצלול שהתחמם לפני שבת עד שהיד סולדת בו, בתנאי שלא הצטנן לגמרי. (רמ"א סימן שיח סעיף טו)¹²

אלא שיש חשש שאם לא יעביר למצב של שבת המים ירתחו ויתאדו ויחשוש שיגרם נזק למיחם ויכבה אותו. אמנם ישנם מיחמים שיש בהם מעין פיזו/חישן שכאשר אין מספיק מים הוא מנתק את

10. ראיתי שיש לצומת מתקן לבוילר שמחמם רק עד 40 מעלות, דהיינו שאין היד סולדת בו, שאז לכל הדעות מותר. במקרה של הברזים של ימינו ישנה אפשרות לסגור בערב שבת את הברז החם שמתחת לכיור אבל לא תמיד מורכב שם ברז, וגם לא ראיתי מי שמורה לעשות כן.

11. מי ששכח לסגור את הבוילר ופתח את הברז אסור לו לסגור אותו עד מוצאי שבת. ובמקום של הפסד מרובה יכול לומר לנכרי לסגור את הברז.

12. החזון איש אסר לחמם מים שלא הצטננו שמה יבוא לחמם מים שהצטננו. בשמירת שבת כהלכתה פרק א' כותב מפורש, שמחים המופעל ומופסק על-ידי תרמוסטט מותר להשתמש בו אם המים שבו חמים מלפני השבת ולא נכנסים לתוכו מים חדשים, במשמע שאין בישול אחר בישול במים אלו.

החשמל מהמיחם. שמעתי בשמועה שהרב אליהו אסר להשתמש במיחמים אלו מחשש שיוציאו יותר מדי מים ועלולים לגרום לכיבוי המיחם והתיר רק אם יש מדיד ושעדיין רואים בו מים (שזה עדיין משאיר מספיק מים כדי שהמיחם לא יכבה).

ניתקתם את הטלפון/משיבון/פקס/מחשב?

האם באמת יש צורך בכיבוי מכשירים אלו לפני השבת? ישנם מספר שו"תים המתייחסים לבעיות שעלולות להיווצר על-ידי מכשירים אלו.

במקום עבודתי הקודם קרה לא פעם שבעל הבית, יהודי שומר מצוות, היה שולח בימי שישי מהמשרד בניו-יורק פקסים למשרדינו בירושלים כשבירושלים כבר נכנסה השבת, והשאלה האם הדבר מותר (בזמנו נושא ה-email לא היה נפוץ אבל נראה כי הבעיה דומה). בעיה מעין זו נשאלה לפני שנים רבות לגבי אדם שגר למשל, בירושלים ונסע לאמריקה ובערב פסח נזכר כי לא מכר את חמצו שבארץ. חלק מהפוסקים סברו שהדין הוא על החמץ (חפצא), ולכן מכיוון שבארץ כבר נכנס הפסח הרי שעבר על חמץ בפסח. אחרים סברו שהדין הוא על האדם (גברא) והוא הרי עדיין לפני כניסת החג ולכן יכול למכור את החמץ או להפקירו. עד כמה שאני יודע נתקבלה להלכה הסברה השניה.

נגשתי לרב ד"ר מרדכי הלפרין ושאלתי אותו האם גם כאן יש להחיל את העקרון שהוזכר קודם לגבי חמץ בפסח ואז אם הדין, כפי שאמרנו, הוא בגברא, הרי שאצלו עדיין יום חול ואין בעיה, או שצריך להתייחס למקום שאליו מגיע הפקס. הרב טען שהדבר אסור משום שיש שוני בין פקס למקרה של החמץ, שכן בפקס אנו רואים בו (במכשיר הפקס) כעין ידא אריכתא (יד ארוכה) וכאילו הוא עצמו מניח את הפקס בארץ ביום השבת.

ללא קשר לשאלתי הופיע למחרת פסק הלכה של הרב לאו בנושא זה, שבו הוא מתיר את שליחת הפקס אבל אוסר על המקבל לקרוא בו עד מוצאי שבת.¹³ כעיקרון קיבל הרב לאו כי הדין הוא על האדם, כמו במקרה של פסח ולכן הדבר מותר. הרב לאו מוסיף שמכשיר הפקס שמקבל את הפקס מופעל על ידי גרמא בלבד ומכיוון שאצל השולח עדיין לא שבת הדבר מותר. יתרה מזו נראה לו להתיר גם על ידי שליחת פקס דחוי שיצא בשבת עצמה.

שאלה דומה נשאל הרב אריאל לגבי הסכם בין שני אחים שהסכימו ביניהם כי בעזרת כמה צלולים ידווח האח מארה"ב כי אצלו הכל בסדר. למסקנה הרב מתיר אך בדיון ניסה להביא צד איסור בגלל השמעת הקול. הדבר מסתמך על הגמרא האוסרת גם לבית הלל (שאיך להם שביתת כלים) הנחת חיטים בריחיים בערב שבת ושייטחנו בשבת, משום שהריחיים משמיעות קול ונראה שעושה עבודה

13. הפסיקה מופיעה בחוברת תחומים י"ב. הנושא של שימוש בחומר שנוצר באיסור בשבת על ידי יהודי במוצאי שבת דורש דיון הלכתי מעמיק שנדון בו בקצרה בהמשך (לדוגמה שידורי משחקי כדורגל).

בשבת¹⁴. אך הרב דחה ואמר שנראה לו כי הדין במשמיע קול הוא רק כאשר האדם והקול נמצאים באותו מקום ולא כך הדברים בענייננו.

הרב לאו אמנם התיר קבלת פקס אך סייג זאת בכך שמקבל הפקס לא יקרא בו בשבת. אם כך הרי שבמקרה של משיבון, האדם מקבל את ההודעה בשבת ויתכן שהדבר יהיה אסור גם לשיטתו. כשאומרי ז"ל הייתה חולה, הייתי משאיר את המשיבון דלוק במקרה ויצטרכו להודיע לי ח"ו כי יש מצב של פיקוח נפש, וסברתי שזה עדיף מלענות לטלפון, ואכן לצערי כך קרה. מאז נשאר המשיבון דלוק גם בשבתות שלאחר מכן ולצערי נצרכתי לו פעם נוספת, גם היא במצב של פיקוח נפש. צריך לבדוק מה עדיף במקרים כאלה, להשאיר את המשיבון דלוק או לענות לטלפון המצלצל כאשר במקרה זה עלול להיות שזה חיוג שגוי?¹⁵

לגבי עצם השארת הטלפון מחובר בשבת כותב ה"מנוחת אהבה":

*טוב לנתק את הטלפון קודם כניסת השבת כדי שאם יטלפנו אליו בשבת לא יישמע הצלצל.*¹⁶

ומוסיף שם בהערה:

*ומונע בזה את המחייג מלעבור על איסור השמעת קול... וגם מונע את עצמו ממכשול שמא ישכח ששבת היום ויבוא להרים את שפופרת הטלפון.*¹⁷

כיוונתם שעון שבת?

כבר הזכרנו בסעיף הקודם את הדיון בגמרא בנושא הנותן חיטין בריחיים, שדן במלאכה שהוכנה מערב שבת ונעשית בשבת והפוסקים ראו בזה את אותה הפעולה של שעון שבת. במקרה של הריחיים הגמרא אוסרת גם לפי בית הלל, משום שהריחיים משמיעים קול זוהי זילות שבת, אך מה בנוגע לדברים אחרים הנעשים בעזרת שעון שבת כגון השקאת גינות או סתם הדלקת אור. הרב משה פיינשטיין אסר את השקאת הגינה משום זילות שבת (ללא קשר למשמיע קול), ואף היה אוסר הדלקת אור אבל כותב שהדבר הותר לכבוד שבת (ומאותה סיבה התיר הפעלת מזגנים בשעון שבת). אלא שרוב הפוסקים מתירים גם השקאת גינות (ראו למשל שו"ת "ציץ אליעזר" ח"ד סימן לא), שכן אין בהם השמעת קול

14. ראה בחוברת חידושי תורה הקודמת את מאמרו של משה שליסל.

15. מכל האמור נראה כי אין בעיה במקרה של דואר אלקטרוני בתנאי שלא יקרא בו בשבת.

16. חלק א פרק כד סעיף י.

17. ראיתי בשו"ת "לב חנוך" חלק א' ס' כ"ג לרב אברהם מימון ממרסי שמתיר השארת מכשיר פקס דלוק בשבת ובסוף תשובתו מוסיף: "אמרתם לראות בפוסקי הדור מה דנו בזה, ומצאתי בשו"ת והרים הכהן (חלק ב' או"ח ס' ט"ז) שדן בזה ופסק לאיסור משום שיש בזה עובדין דחול יע"ש [=יעוין שם]. ובשו"ת שבט הלוי (חלק ה' ס' כ"ח) נשאל במכשיר המחובר לטלפון בשביל להשאיר הודעה וכדומה (וכן מזכירה אלקטרונית) והתיר בשופי. מיהו בנידון הטלסקס שהוא לעבודה בזה הוא מפקפק יע"ש. ובשו"ת באר שרים (חלק ד ס' ע') התיר מהטעמים שכתבתי אני בעניותי לעיל יע"ש. ובשו"ת חשב האפרוד (חלק ג' ס' פ"ו) כותב 'אין לי בזה רק כחא דאיסורא כי אין ספק אצלי אשר כל מי אשר יהיה בזה רק נוגע בקצהו סוף סוף יבוא לידי איסורים חמורים' עכ"ל. ובשו"ת שרגא המאיר (חלק ו' ס' ק"ב אות ה') לא החליט וכתב 'אבל אין דעתי בשום אופן להתיר' יע"ש. בשו"ת נחלת פינחס (חלק א' ס' א' שאלה ל"ג) אוסר. ובשו"ת יען דוד ווייס (או"ח ס' מ"ח) מתיר יע"ש. הראית לדעת שדנו בזה הפוסקים, ולפי ענ"ד [=עניות דעתן] כדאי לסמוך על הרב שבט הלוי דפקיע שמיא [=שיצא שמו (בגדול)], ורב כחו, ורבים הולכים לאורו, ומכיון שהוא מתיר יש להשמע להוראתו".

ולשיטת בית הלל אין דין של שביתת כלים בשבת. בכל מקרה נראה שאמנם זו פעולה שכמעט בכל בית מבצעים אותה אך בודאי שאינה חובה ולא היתה נכללת בדברים שיש לאמרם בערב שבת.

הסרתם את הסבון התלוי על האסלה?

האם צריך להסיר את הסבון מהאסלה? כמובן ששאלה זו היא רק במצב שהסבון גם "צובע" את המים אחרת אין כל בעיה. ה"מנוחת אהבה" בכל זאת מבדיל בין שני מקרים: א. כשהסבון בתוך המיכל, דהיינו הניאגרה, ב. כשהוא תלוי על האסלה. וכך הוא כותב:

אסור בשבת להכניס למיכל המים שבבית הכסא גוש צבע העשוי כעין סבון ונמחה צבעו במים העומדים במיכל וצובען. ומכל מקום אם הכניס את הצבע למיכל המים קודם שבת, מותר בשבת להוריד את המים לאסלה אע"פ שעל-ידי כך נכנסים מים חדשים למיכל ונצבעים. אבל יש להחמיר מלהוריד את המים אם יש באסלה סבון שצובע את המים.¹⁸

למרות שרוב הפוסקים סוברים "שאינן צביעה במשקים", וכפי שכותב ה"מנוחת אהבה" עצמו בסעיף ה: "אין איסור צביעה בשבת במאכל או משקה אפילו מתכוין ורוצה בצביעתם", בכל זאת סובר ה"מנוחת אהבה": "במה דברים אמורים, כשצביעתן לצורך אכילה ושתיה". ולכן במקרה של האסלה לא שייך הדין של אין צביעה במשקים. אם כן מה ההבדל בין המצב של האסלה למצב של מיכל המים? נראה מדבריו שעיקר ההבדל שלא נראה לעין שהמים נצבעים שכן הם בתוך המיכל.

ה"ציץ אליעזר" מוסיף לסברה זו, שבמיכל יש גם גרמא שכן כשמוריד את המים גורם לכך בעקיפין שיכנסו מים חדשים ובנוסף כשהמים מתחילים להכנס למיכל הם עדיין לא מגיעים לסבון ורק כשהמיכל מתמלא הם נוגעים בו. אלא שנראה שה"ציץ אליעזר" מוסיף דברים אלו שלא מעיקר הדין. נראה מדבריו שעיקר ההיתר הוא משום "אין צביעה במשקים", וגם תלוי בכוונת האדם וכדבריו:

למעשה כאמור דעת רוב הפוסקים שאין בכלל לאסור בזה משום צביעה, וגם כנראה דזו היתה גם דעת רבותיהם ואבותיהם הקדושים דור אחר דור, שכותב הלב חיים שם אשר ראו מנהג זה מימי עולם להשליך מתוק אדום בתוך המים ולא מיחו בידם... א"כ יש לסמוך על פסק דינם של השו"ע [=השולחן ערוך] ורובי הפוסקים שנקטי ואזלי [=שתופסים] (בשיטה זו) והולכים], לפסוק כדעתם זה דאין צביעה באוכלין ומשקין, ולנהוג היתר גם בנידוננו.

ונראה להוסיף ולומר, דבכגון נידוננו יש לומר שגם המפקפקים בהך דינא דשו"ע יודו ג"כ להתיר, כי בנידוננו אין בכלל כוונה לצביעה, וכל הכוונה היא רק ובעיקר להניקוי והחיתוי שיעשה חומר זה בהתערבו במי המיכל וברדתו אל האסלה... וא"כ יש שפיר לומר שבכגון נידוננו יודו גם המחמירים מכיון שעיקר המטרה בזה הוא הניקוי והחיתוי, ואין כל כוונה להצביעה, ורק במקרה המים גם נצבעים מפני שהחומר הוא שכזה, ואם אפי' מייצרי החומר יש להם איזה כוונה שיראה גם כחול

18. מנוחת אהבה ג' יג ג'.

אבל המשתמשים בזה רובא דרובא כל עיקר כוונתם בזה הוא רק לשם ניקוי וחיטוי וספיגת הריחות, וגם זאת שהוא לא מתקיים והמים הצבועים עומדים כל רגע להשטף ולהעלם.¹⁹

אמנם ה"ציץ אליעזר" מדבר על המיכל ולא האסלה אלא שהסיבות להיתר יכולות להתייחס גם לאסלה, ואכן כך גם פסק הרב מרדכי אליהו בגליון "קול צופיק" לפרשת מטות תשס"ה:
יש סבון שתולים על דופן האסלה כדי שיוציא ריח טוב ולעיתים הוא גם צובע את המים. ולענין השימוש בזה בשבת - אם מתכוון שיצבע את המים - אסור, אבל אם כוונתו רק לשם ניקיון וחיטוי האסלה - מותר לפתוח את המים, כי זה דבר שאין מתכוון, וזה כמו גרמא, ובפרט שאדם מסתמא מתכוין להעביר ריח רע.

אלא שב"שמירת שבת כהלכתה" מביא בשם הגרש"ז אויערבך שאסור:
דאית ב' [=שיש בזה] משום צובע, כיון שכוונתו לצבוע המים.²⁰

וכך גם פוסק הרב אבינר בשו"ת שאילת שלמה חלק א'.

כיביתם או החבאתם את הצעצועים?

רצוי לנטרל את הצעצועים הפועלים על בטריות, ובודאי אלו המשמיעים קול. צריך לבדוק האם יש בעיה לתנוקות להפעיל מכשירים אלו או שכל זה הוא רק מדין חינוך.²¹

ערבתם?

מעט מאוד דברים נשתנו בדין "ערבתם". רובם של המקרים הן פרטיים ולא כלליים שיש לאמרם כל שבת אך בכל זאת כמעט כל אחד נתקל בהם.

נטרלתם את הדלת החשמלית?

כיום ברוב בתי המלון בארץ ובעולם ישנן מספר בעיות לגבי ההתאכסנות בשבת. ראשית בכניסה למלון בדרך כלל יש דלת חשמלית. בנוסף ישנה מצלמה שמצלמת את הנכנסים.²² היום גם הכניסה לחדרים עצמם נעשית בעזרת כרטיס מגנטי שמהווה בעיה בפני עצמה נוסף לעובדה שפתחת הדלת מפעילה במקרים רבים את האור והמיזוג שבחדר (או מנתקת ביציאה מהחדר). אדם המתאכסן במלון בשבת

19. ציץ אליעזר, חלק יד סימן מז.

20. שמירת שבת כהלכתה פרק כג פסקה יד ובהערה מד שם.

21. אפשר להוסיף "חתכתם נייר לשרותים" אלא שיתכן שגם בעבר היה צורך להכין את צרכי הנקיון שלאחר השימוש בבית הכסא.

22. הבאתי במאמרי בשנה שעברה את דבריו של הרב פיינשטיין המתיר את הדבר, עיין שם.

צריך לדאוג למקרים אלו ולמצוא פתרונות למצב. לדוגמה ידוע לי על אדם שלקח סויטה במלון עם דלת פנימית נוספת כך שהדלת הנפתחת בעזרת הכרטיס המגנטי הייתה פתוחה כל השבת.²³

בכל מקרה נראה כי הדאגה למצב זה צריכה להיות מראש ולא "ערב שבת עם חשכה". מצד שני אם לאדם יש בגינתו "פנסי תקריב" דהיינו מנורות הנדלקות כאשר אדם עובר לידן ראוי שינטרל אותן בערב שבת וזה אפשרי "עם חשכה" (בדומה לכך יש לזכור להדליק אור בחדר מדרגות ולהעביר את המעלית למעלית שבת). כמו כן יש מצבים שהם נדירים שאפשר לדאוג להם בערב שבת, כגון כיבוי האור במכונית במצב שיש סיכוי שיצטרכו לנסוע בה בשבת לצורך יולדת. אלא שמצבים אלו בודאי שלא יהיו בתוך הכלל שיש לאמרום כל ערב שבת.

הסרתם את שעון היד האלקטרוני?

הרב חיים דוד הלוי בספרו "עשה לך רב" אומר, שאינו רואה איזשהו טעם להתיר טלטול שעון יד אלקטרוני בשבת, כמו שלא התירו לחרשים להשתמש במכשירים חשמליים אלא בדוחק רב, אך מסיים את דבריו שהרב עובדיה יוסף בשו"ת "יחווה דעת" חלק ג התיר את הדבר.

הרב עובדיה מביא שתי סיבות שהיו יכולות לאסור את ההליכה עם שעון אלקטרוני בשבת. האחת היא טלטול של דבר שהוא מוקצה משום שהוא בסיס לדבר האסור. אלא שהרב טוען שגם בשעון ובדואי במכשיר שמיעה הם גם בסיס לדבר המותר ויתרה מזו השימוש בהם הוא כשהם לא במקום אחד אלא "מטולטלים" תמידית. הרב גם מביא שם בהערה שמאותה סיבה, של בסיס לדבר האסור והמותר, נראה לו להתיר שימוש בשמיכה חשמלית בשבת. הסיבה השנייה לאסור היא החשש שמא ילחץ על הכפתורים בשבת. על כך אומר הרב איננו רשאים לגזור גזרות חדשות.²⁴ אבל כמובן שאם אי אפשר לראות את השעה (גם ביום) אלא רק על-ידי לחיצה בודאי ששעון כזה אסור.

פוק חזי מאי עמא דבר [=צא וראה כיצד העם נוהג] שאנשים הולכים עם שעונים כאלה בשבת,²⁵ ועל כך מעיר ה"מנוחות אהבה":

(ואע"פ שיש להם ע"מ [=על מין] שיסמוכו [=לטלטל שעון אלקטרוני בשבת], מכל מקום למעשה ראוי להחמיר שלא לטלטל בשבת שעון יד אלקטרוני). שיש בזה זילותא לשבתא אם נטלטל כל מיני מכשירים חשמליים שהפעלתם אסורה בשבת, אע"פ שהפעילם מבעוד יום... וכך אמר לי לפני שש שנים מו"ר הגאון הנאמ"ן שליט"א [=מורי ורבי הגאון מאיר מזוז (החותם בשם הנאמ"ן)] שיחיה

23. הרב אריאל בספרו "באהלה של תורה" דן בנושא, ומביא שבדיעבד במקרה כזה יהיה מותר לומר לגוי שיפתח את הדלת משום שכבוד שבת יהיה עדיף, שהרי לא יתכן שלא יוכל לצאת או להיכנס לחדרו כל השבת.

24. ה"ציץ אליעזר" בחלק יד מחייב לשים משהו על הכפתורים שעל השעון שלא יטעה וילחץ עליהם שכן זוהי גזרת חכמים של "שמא יטה" את הנר.

25. בשמירת שבת כהלכתה כותב שמונת בתנאי שרואים את השעה בלי ללחוץ על כפתור כלשהו כמו שהבאנו בדברי הרב עובדיה. שמעתי שהרב אליקים לבנון נוהג שלא לענות שעון אלקטרוני בשבת אך לא פסק כן רבנים.

לימים טובים אמן] והוסיף עוד, שאם נתיר בזה יבואו להקל יותר, ולפרוץ גדר חומת השבת הפרוצה בלא"ה. עכ"ד. [בלאו הכי (כלי כל זה) עד כאן דבריו]. ודבר ה' בפיהו אמת, ואיזהו חכם הרואה את הנולד, וחכם עדיף מנביא, שהנה לפני מספר שנים הוסיפו לחדש שעונים אלקטרוניים עם מחשב ועם משחקים אלקטרוניים שונים, והמון העם שהתרגל לטלטל שעונים אלקטרוניים פשוטים, מטלטלים עתה גם שעונים עם מחשב, ואין פוצה פה. ובאלו בודאי איכא זילותא לשבתא וגם יש לדון משום מוקצה.²⁶

כיוונתם הקלטה בווידיאו?

שאלה זו דומה בחלקה לבעיית שעון השבת אך יש בה גם גדרים אחרים. שייכנו אותה ל"ערבתם" שכן אין הדבר קשור לצורכי השבת אלא להפך לצרכים של אחרי השבת.²⁷ על פניו נראה כי אין היתר להקליט בשבת משני טעמים עיקריים.²⁸ ראשית, משום שנהנים מחילול שבת ושנית משום זילות השבת. אלא שבחור"ל הטעם הראשון אינו קיים משום שהמשדרים ומפעילי הערוצים הם גויים,²⁹ אך עדיין נשאר בחור"ל הטעם של זילות השבת.

יש לדון אם השימוש במכשיר XTV של NDS בדווקא, שאיתו אפשר להקליט תוכניות לפי שם התוכנית מבלי שמתייחסים לזמן שידורה של התוכנית, ולא צריך לדעת אם היא משודרת בשבת, הוא מצב שאין בו זילות שבת ויהיה מותר בחור"ל להקליט (יתכן שגם בארץ ערוצים הנקלטים מחור"ל יהיו מותרים – לא בכבלים או YES אלא צלחת לוויין פרטית). ולענייננו, הרי ברור שאם יאמר בערב שבת "כיוונתם את ההקלטה", גם בחור"ל, יש בכך זילות שבת גם אם ישתמש ב-XTV.

בנושא זה לא מצאתי התייחסות הלכתית בשו"תים שחיפשתי.³⁰ אבל מצאתי התייחסות לשאלה האם מותר לצפות בתוכנית שצולמה בשבת (כגון משחק כדורגל) במוצאי שבת? הרב אבינר מביא תחילה את הברייתא בחולין דף טו.

המבשל בשבת, בשוגג יאכל; במזיד לא יאכל דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר: בשוגג יאכל במוצאי

26. כרך א' פרק כד סעיף לו והערה 106 שם. וכך כתב גם בפרק יב סעיף ו.

27. גם בנותן חיטים לפני הריחיים ברור שצריך את הקמח לאחר השבת.

28. אסור לשכוח שעל עצם השימוש בחשמל בשבת כאשר המפעילים הם יהודים היו דיונים רבים כך שגם המתירים שימוש בחשמל בארץ התירו בגלל שהחשמל מופעל לצרכי חירום. והשאלה שנשאלה היא האם באמת כל שימוש בו יהיה מותר או רק לצרכי שבת.

29. ההתרגלות לחיים עם גויים יתכן שהיא הסיבה לתופעה שאנו רואים אותה תדיר בערב שבת שישנם אנשים המגיעים, למשל לכותל המערבי, במוניות ממש עם כניסת השבת כאשר ברור שנהג המונית יצטרך לחלל את השבת בחזרתו. בחור"ל אין בעיה מעין זו כי הנהג גוי, אבל כאן בארץ נראה לי כי הדבר אסור בעליל (עיין במלומדי מלחמה עמ' 70 שאסר לחייל לקחת מונית אם הנהג יצטרך לחזור בשבת משום "לפני עיור לא תתן מכשול" (אלא אם ידאג לנהג גוי וגם אז יתכן שיהיה אסור משום מראית עין)).

30. למעט אתרי אינטרנט כמו: הקלטת תוכנית: <http://www.kipa.co.il/ask/show.asp?id=23248>

הקלטה מהרדיו או מהטלוויזיה: <http://www.yeshiva.org.il/ask/print.asp?id=10233>

הקלטת סרטים בשבת: <http://www.kipa.co.il/ask/show.asp?id=8891>

עוד: <http://www.kipa.co.il/ask/show.asp?id=61890>

ועוד: <http://www.kipa.co.il/ask/show.asp?id=68888>

שבת, במזיד לא יאכל עולמית. רבי יוחנן הסנדלר אומר: בשוגג יאכל למוצאי שבת לאחרים ולא לו; במזיד לא יאכל עולמית לא לו ולא לאחרים.

מכיוון שההלכה כרבי יהודה שממנה משתמע (בעקבות דבריו של רבי יוחנן הסנדלר) שלאחרים במוצאי שבת מותר בכל מקרה, ניתן לומר שכך הדבר גם בענייננו. אלא שהרב טוען שיש לדמות את הדבר דווקא לנוטע בשבת שקנסו חכמים שיש לעקור את הנטיעה. ולכן גם בענייננו יש, כדבריו, "לשרוף את הסרט". בנוסף אומר הרב שהדבר מסייע למחללי שבת. הרב גם טוען שגם הדין שהבאנו לגבי מבשל בשבת, שמוותר לאחרים במוצאי שבת, זה רק כאשר מדובר על מצב חד פעמי, אבל אם כל שבת הוא מבשל ברור שאסור גם לאחרים במוצאי שבת (והביא ראיות לדבריו בראשונים ואחרונים). אך גם כאן אפשר לומר פוק חזי מאי עמא דבר. לעומת זאת, בהסתמך על העובדה שקמה שדולה כדי שישדרו בימי חול את התוכניות שמשודרות בשבת, כך שגם הדתיים יוכלו להנות מהם, משתמע שאין "העם" נוהגים להקליט תוכניות בשבת.

הדליקו את הנר

גם בנושא זה ישנו דיון הלכתי מעניין השייך לזמננו. אמנם עדיין כלל ישראל המדליקים נרות שבת עושים זאת בנרות, אלא שישנה שאלה האם מותר להדליק נרות שבת בנרות חשמל. הראשון לציון הרב עוזיאל התייחס לכך וסבר שהדבר אסור בדומה להדלקה בחומר שריחו רע, דבר שיגרום לנמצאים בבית לצאת בגללו החוצה. לטענתו, מכיוון שיש סיכוי גדול להפסקת חשמל הדבר יגרום לכך שישארו בבית בלי אור, ולכן הדבר אסור. הרב עובדיה יוסף בשו"ת יחוה דעת טען שהמצב בימינו כנראה שונה מהמצב בזמנו של הרב עוזיאל, והסיכוי להפסקת חשמל קטן אף מהסיכוי שהנר יכבה, ולכן טעם זה אינו קיים היום. הרב אליעזר ולדינברג בשו"ת "ציץ אליעזר" סבר, שההשוואה לשמן המדפיף ריח רע אינה השוואה נכונה שכן שם כבר בזמן ההדלקה ברור שיהיה ריח רע, וכאן בזמן ההדלקה אין ודאות שהחשמל יכבה. למסקנה הוא נוטה לומר שהדבר מותר למרות שהוא מסתפק אם נורת חשמל אינה בגדר "אבוקה" שאסורה בהדלקת נר שבת והוא נשאר בספקו. אלא שתמוה בעיני מדוע מסתפק בכך הרב, שהרי הדין של איסור הדלקה ב"אבוקה" מופיע בהגהת הרמ"א באורח חיים סימן תרע"א סעיף ז, ושם בביאור הלכה של המשנה ברורה מביא שכבר תמה עליו המגן אברהם, שהרי כתוב במפורש שבנרות שבת מותר שיהיו שני נרות כרוכים (סימן רסד ולא כפי שמופיע בהפניות רסג). והוא מסביר שהכוונה של הרמ"א שאסור להדביק שני נרות כך שיינטפו. ואם נכונים דבריו, הרי שבחשמל אין כל חשש לזה ולא ברור לי מדוע מסתפק בכך הציץ אליעזר.

הרב עובדיה פסק, שבדיעבד יכול להדליק נרות שבת בנרות חשמל. נראה לי אם אני מדייק נכון מדבריהם, שהציץ אליעזר מחייב שיהיה היכר כי נורות החשמל הם לכבוד השבת (זאת אומרת שאהיל רגיל בבית אינו מהווה תחליף לנרות שבת), אבל לרב עובדיה שמדובר בדיעבד, מותר יהיה לברך על מנורות רגילות וצ"ע. וה"מנוחת אהבה" כתב:

...והמחמירים להדליק את מנורת החשמל אחר שהאשה מדליקה נרות שבת, תבוא עליהם הברכה.^{31, 32}

סיכום

נראה כי ישנם לא מעט דברים שאפשר ואולי צריך לאמרם "ערב שבת עם חשכה", ובחלקם עדיין צריך לברר את ההלכה. לא אחת קרה לי שאחד מילדי נשאר לבד בבית לשבת ולא זכרתי את כל הדברים שצריך לעשות לפני כניסת השבת. יתכן שכדאי לעשות רשימה כזו של דברים, אך ככל שתגדל הרשימה יתכן ולא יספיק לתקנם מזמן "עם חשיכה" עד לזמן "ספק חשיכה".

אלא שיתכן ללמוד את המשנה אחרת. כפי שהערנו למעלה אפשר היה לשאול גם "התקלחתם?" שכן בניגוד לעבר מקלחת אפשר לעשות בזמן הקצר של "עם חשיכה", והרי מצוה לרחוץ לפני שבת כפי שכותב השולחן ערוך סימן רס: "מצוה לרחוץ בחמין בערב שבת..."³³, וכפי שמתאר בצורה ספרותית הרב סבתו בספרו "תיאום כוונות" (עמ' 160)³³:

שלמה מיוחד בבני החבורה היה, שנשמתו נשמה של חסיד היתה... ובשני דברים היה מדקדק לכבוד שבת יותר מכולנו, **רחצה של חמין אחר חצות בערב שבת**, וסעודת מלווה מלכה במוצאי שבת... על כל פנים, מקפיד היה הרבה בשניהם ועלתה בידו. כסבורים אתם, ומה בכך? **והלוא כל ישראל מדקדקים ברחצה של ערב שבת, שהלכה פסוקה היא בשולחן ערוך**, אל יהיה הדבר קל בעיניכם, שאותם ימים, אם נזדמן לנו ערב שבת שנרחץ בחמין כמעט נס היה. פעם אחת, **בערב שבת אחר חצות היום**, ביקש אותי שלמה שאלווה אותו. התעטפנו בכל מלבושנו של חורף, לבנים של צמר, וסרבל של טנקים, וסודר של צמר, וכפפות של צמר, ומעיל של הרים, ושכמיה שנגד הגשם, ובכובעים של צמר על ראשנו, ועדיין היתה הצינה חודרת לעצמותינו. הילכנו הרבה בין כמה וכמה יחידות שחנו בסביבתנו ולא מצאנו היכן שנרחץ. כמעט ונתייאשנו וביקשנו לחפוף את ראשנו מן הג'ריקן שבטנק, כמות שנהגו כולם, אבל אז האירו עיניו של שלמה, משך אותי לחושה אחת במחנה סורי ישן שנתגלתה לו ארובה שלה. הגענו אליה וראינו בה גיזר סורי של נפט וצינור אחד. טרחנו בה הרבה, הדלקנו מה שהדלקנו והמתנו כמה שהמתנו, ונשפכו עלינו צוננים כקרח. שלמה לא ויתר, טרחנו עוד והמתנו עוד, **סוף שרחצנו בחמי חמין**, עד שהאדימו פניו של שלמה מפני החמין ומפני

31. חלק א' פרק ד סימן ו. וראה שם בהערה שרואה בהדלקת מנורת החשמל נר נוסף וראוי שהאשה תכין גם עליו. דבריו אלו הם כמובן לשיטתו שיש לברך קודם ההדלקה ולא כפי שהאשכנזים נוהגים.

הרב אבינר בשו"ת "שאלת שלמה" חלק א' מסכם את הדעות השונות בזה ואפשר להסיק מדבריו שבבתי מלון שיש חשש של "שריפה" אפשר לפתור זאת בהדלקה בחשמל.

32. אחרי שגמרתי את המאמר מצאתי בשו"ת "ממעמקים" חלק א' סימן י"א להרב אפרים אושרי מגטו קובנה שנשאל בשנת תש"ב וחשבתי שכדאי להביא חלק מדבריו: "שאלה: בשנת תש"ב נשאלתי מאנשים בגטו קובנה אם יכולים הם לקיים מצוות הדלקת נרות של שבת על חשמל (עלקטרי) ולברך על-זה ברכת להדליק נר של שבת, כי כל ימיהם היו נוהרים במצוה זו ועכשיו מלבד שאין להם כסף כדי לקנות נרות לכבוד שבת, מן הנמנע הוא להשיגם מפאת היותם סגורים ומסוגרים בתוך עמק הבכא של הגטו, בעוד שאור החשמל נתנו הרשעים ימ"ש [=ימוח שמם] בחנם. תשובה: בשו"ת בית יצחק יו"ד סי' ק"ב אות ד-ה' כתב שמוותר להדליק חשמל לנר שבת ולברך עליו, וכן פוסק... ולכן בנידון דידן שאי אפשר בשום אופן להשיג נרות לכבוד שבת בודאי מותר לברך על אור חשמל, וכן מותר לברך במוצאי שבת בהבדלה ברכת בורא מאורי האש על חשמל..."

33. בתי הפנתה אותי למקור זה.

השמחה, ואל יהיה גם דבר זה קל בעיניכם, שהארת פנים אותם ימים יקרה היתה עד מאד.

אלא שעל מצוה זו מעיר המשנה ברורה:

ומכל-מקום אין זה חובה גמורה... ומאד יש להזהר שלא יבוא על-ידי מצות הרחיצה לחשש חילול שבת. ובעונותינו הרבים הרבה נכשלים בזה בימי החורף כשהימים קצרים שיושבין כמעט עד שחשיכה. ואף אם גמר את עצם הרחיצה בהיתר גם-כן מזדמן איסור לידו שפעמים הוא סורק את ראשו בסוף שהיא מלאכה דאורייתא בשבת... וראוי לכל מי שנגע יראת השם בליבו למנוע את העם מזה...

אם כן יתכן באמת שרק שלושה דברים יש לומר ואת השאר ראוי לגמור לפני כן. וכך מפרש הגאון ר' מאיר חדש, המשגיח משיבת חברון, את המשנה ואת ההערה שמוסיפה עליה הגמרא:
אמר רבה בר רב הונא: אף על גב שאמרו חכמים ששלושה דברים חייב אדם לאומרו בתוך ביתו ערב שבת עם חשיכה מכל מקום צריך לאומרו **בניחותא**, כדי שיקבלו אותם בני ביתו ממנו.³⁴

וצריך להבין:

- א. למה המשנה נוקטת רק שלושה דברים? מה הדין אם יש לאדם עשרה דברים לומר לאנשי ביתו?
- ב. למה האמירה לאנשי ביתו צריכה להיות דווקא "עם חשכה"?
- ג. וכיצד מתחברת לכך האמירה בניחותא?

ותירץ, שמצינו לפעמים אדם "עצבני" אשר מתחיל להעיר לבני ביתו כבר בשעות הצהרים של יום השישי, ויש אדם שאמנם מעיר רק "עם חשכה" אך מעיר על הרבה מאוד דברים. המשנה מחדשת שבכל המקרים האלה האמירה לא מתקבלת. בכל דבר, צריך לדעת **מתי** לומר, **כמה** לומר ו**איך** לומר. דהיינו לא להעיר כל היום אלא רק בזמנים מסוימים, להעיר רק על דברים מסוימים, ולהעיר "בניחותא".³⁵

אין במאמר כדי לקבוע הלכה אלא לשם עיון ולימוד בלבד.

דוד אימבר (1954) בוגר הישיבה התיכונית "נתיב מאיר" בירושלים. לאחר השירות הצבאי, כחובש קרבי בגדוד 50, למד שלוש שנים בישיבת "מרכז הרב". באוניברסיטה העברית למד לתואר בחוגים מדעי המחשב ותלמוד. מיוני 1996 דוד עובד בחברת NDS.
נשוי לשולמית, מנהלת פדגוגית של בית הספר להוראת השואה ביד ושם, ואב לשלושה בנים ובת ויש לו שתי נכדות ונכד.

34. שבת לד.

35. תודה לליאור פסטינגר ששלח לי דברים אלו.